

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ОДИН ІЗ РЕГУЛЯТОРІВ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Чи не найбільші труднощі сьогодення зв'язані із рівнем політичної культури. Це зрозуміло. В умовах самодержавства, тоталітаризму, авторитаризму демократичні норми, звичаї, традиції сформуватися не могли, а на випаленому ґрунті (випалена плідність) в першу чергу росте бур'ян, тому зараз замість демократії маємо в основному хаос, певну національну рівницю, вибух злочинності. Якщо для вирощення англійського газону треба століття, то для високого рівня політичної культури – багато-багато років.

Розвиток будь-якого суспільства, людини проходить під визначальним впливом культури, яка, в свою чергу, впливає на свідомість. Поза культурним оформленням поведінка і діяльність людини, соціальних спільнот утрачають спрямованість розвитку, сенс існування. В культурі дістають відображення способи людського буття, ступінь оволодіння нагромадженим досвідом, традиції, цінності та механізми їх реалізації. Тому найнебезпечніший дефіцит суспільства, людини – дефіцит культури. Стан культури – це обличчя, найхарактерніша цінність, а рівень культури – вирішальна умова прогресу суспільства.

Вивченню питань культури останнім часом приділяється все більше уваги. І не випадково. Саме життя людини спонукає її до поглибленого розуміння основ свого існування.

Явища культури вивчають такі науки як історія, археологія, етнографія, соціологія, естетика, етика, політологія. Про культуру дізнаємося, вивчаючи економіку, право, релігію, мораль, побут людей. Звичайно, вони розкривають різні сторони культури. Тому в літературі існує чимало визначень культури (вплив, діяння, виховання, освіта, розвиток, шанування тощо).

Вважається, що вперше його ввів римський мислитель, політичний діяч Ціцерон (106–43 рр. до н.е.). В ній він вбачав, з одного боку, діяльність по перетворенню природи на благо людини, з іншого – засіб удосконалення духовних сил людини, її розвиток.

Г.Гегель у праці «Феноменологія духу» вказував, що це «царство духу», людина від народження до зрілості формується шляхом діяльності перетворення даної їй суспільством культури в

її внутрішній світ. Отже, багатство духовного світу людини визначається рівнем освоєння всю цієї культури. А відсутність культури, моральних законів – це відсутність толерантності, терпимості, заперечення плюралізму, претензії на істину в останній інстанції.

Поняття «культура» включає в себе сукупність *матеріальних і духовних цінностей*, процес їх виробництва, способи діяльності людини по виробництву цих цінностей, засоби і механізми діяльності, способи освоєння культури успадкування, розповсюдження цінностей.

Поняття «культура» вживається у відображенні предметних результатів життєдіяльності людини (матеріальна культура) і в результатах пізнання, діяльності людини (знання, вміння, навички, рівень інтелекту – духовна культура).

Духовна культура несе в собі досвід минулих поколінь, орієнтує особистість у системі історичних координат світової цивілізації, допомагає людині виробити свою позицію, робить їх інтелектуально і розумно збагаченими.

У гомерівські часи високо цінилися мудрість, мужність, гостинність тощо. І сьогодні актуальні моральні заповіді Біблії. Але існують цінності і антицинністі: добро – зло, любов – ненависть, справедливість – несправедливість тощо. В процесі розвитку у кожного народу формувалися свої цінності.

Але найвищими цінностями, які прийшли до нас з давніх часів, вважались життя, здоров'я, істина, доброта, краса, справедливість.

Використовуючи набуті знання як загальнолюдські цінності, люди в процесі практичної діяльності відкривали все нові і нові закони, крок за кроком йдучи до істини, розумного освоєння природи, регулюючи суспільне життя.

Ми будемо демократичне суспільство, а демократія – це особлива культура відносин до суспільного життя, оснований на визнанні фундаментальної гідності людської особи. Відсутність демократичних передумов у нашій країні не могла не відбитися на рівні культури. Ілюстрація: поведінка народних депутатів на сесіях різних рівнів – порушення елементарних норм, грубість, безтактність до всіх. Як говорив І.Кант, це не тільки відсутність традицій, політичної культури, але і послаблення «морального закону всередині нас». Якщо етичні норми пишуться на скрижалях духу, то із відміною духу зникли і скрижалі, і навряд

чи можна поправити справу запропонованими депутатськими комісіями по етиці, рекомендаціями.

Польський соціолог Ян Щепанський вказує на наступні такі моменти впливу духовної культури на суспільно-політичне життя суспільства:

- а) соціалізація (політична організація) і формування індивіда;
- б) створення системи цінностей;
- в) етапони дій, поведінки, вчинків;
- г) створення моделей інститутів і соціальних систем.

За *структурою* духовна культура поділяється на види і підвиди:

- *наукова* (фундаментальна, прикладна, природничо-технічна, суспільно-гуманітарна);
- *художня* (література, театр, музика, архітектура, живопис, скульптура, графіка, декоративно-прикладна, церковне мистецтво, художня фотографія, народна, кіно, телебачення тощо). Художня культура ще поділяється за напрямками (класичного реалізму, абстракціонізму, імпресіонізму, сюрреалізму, кубізму, романтизму тощо);
- *морально-юридична*. Живучи серед людей, людина постійно взаємодіє із собі подібними. Якщо по відношенню до речей вона користується доцільністю, практичністю, то у стосунках між людьми важливе значення має моральна оцінка добра і зла. Сама відповідність людських дій: вчинків добра і зла, становить основу моральних відносин. Усвідомлення норм, традицій, правил поведінки, почуттів і уявлень, що відображається через розуміння добра і зла, ми називаємо моральною культурою. Обмірковуючи свої прагнення і вчинки, людина в тій чи іншій формі ставить перед собою питання: чи я маю право це робити? Чи я можу переступити через загальноприйняті норми? Чи дозволено мені не рахуватися з інтересами інших людей? Роскольников у романі «Злочин і кара» Ф.М.Достоевського влучно сказав щодо цього питання: «Тварина я, що тремтить, або маю право?».

Регулятором вчинків людей між добром і злом є совість. З точки зору суспільної свідомості моральність є сукупність об'єктивних загальнозначимих норм, що визначають

взаємовідношення між людьми і існують у формі еталонів поведінки. Перші моральні норми виникли у формі табу і традицій. В історичні часи обмежувача функція моралі усвідомлювалася у понятті міри. «Знай міру» було написано у знаменитому храмі Аполлона в Дельфах. І яке актуальне гасло і сьогодні!

Первісне суспільство не мило писаних законів, які б регулювали суспільні і міжособові відносини. Дії людей визначалися звичаями і традиціями.

Кожний етап має і свої специфічні моральні цінності (рабовласник, феодал, підприємець, робітник тощо), але з появою певної форми організації самого суспільства, насамперед держави, формуються юридичні норми, які регулюють зовнішні і внутрішні відносини і суспільстві, а також певні установи та організації і особи.

- культура праці, побуту;
- технічна культура;
- політична культура.

Термін «*політична культура*» було введено в науковий обіг в процесі історичного розвитку суспільства, у зв'язку із виділенням політики в самостійну сферу людського життя. Він вживався давно, але не прямо. Про нього говорили Платон, Н.Макиавеллі, Ш.Л.Монтеск'є, К.Маркс, К.Майгейм. Арістотель, наприклад, писав про «стан розуму», який народжує стабільність або революцію.

У науковий обіг термін «політична культура» ввів видатний німецький мислитель епохи Відродження Іоган Гердер (1744–1803), а відповідне поняття в політології – американські політологи Г.Альмонд і С.Верба. Вони у праці «Культура громадянина» вказують на політичну культуру у вигляді трьох рівнів: пізнавальну, орієнтаційну і оцінювальну орієнтації.

Які ж за змістом і обсягом необхідні знання для політичної культури, без яких не може бути сформована політична культура? Це, насамперед, знання про внутрішню і зовнішню політику держави, знання існуючих політичних відносин, подій і явищ у політичному житті суспільства, знання Конституції, законів, норм, принципів, ідей, що лежать в основі управління всіма сферами суспільного життя тощо.

Тобто, всім громадянам, особливо лідерам, політичним

лідерам всіх рівнів необхідно вчитись політиці, юриспруденції, історії, економічним законам і т.д. Бо можливі помилки, волюнтаризм, авантюризм в політиці (а авантюризм живиться низьким рівнем політичної культури політичних діячів і народу), а народ розпачується безладдям, хаосом, які ведуть до крайностей. Невігластво, політичний авантюризм – шлях до трагедій.

Політична культура має свої ознаки. Серед них:

- відображення класових, соціально-групових, національних суспільних інтересів на основі пріоритету політичних інтересів;
- інформаційний аспект (сукупність знань, поглядів);
- ціннісний аспект (перетворення політичних знань в переконання);
- поведінково-правовий аспект (участь громадян у суспільно-політичному житті згідно відповідних норм);
- нормативний аспект (матеріалізація політичних ідей в нормах, традиціях, інститутах).

Серед *елементів* політичної культури особистості виділяють: політичні погляди, інтереси, принципи, ідеали, цінності, відносини (процеси), орієнтації, активність, почуття, переконання тощо.

Отже, *політична культура* – це система об'єктивних знань про суспільство; поглядів, переконань і духовних цінностей; принципів і засобів політичної діяльності із врахуванням історичного досвіду. Це, значить, рівень політичного розвитку, вміння застосувати політичні знання на практиці, процес реалізації знань в практику.

В конкретно-історичному підході розглядають політичну культуру плеємінну, теократичну, деспотичну, авторитарну, консервативно-ліберальну, ліберально-демократичну тощо.

Як бачимо, політична культура – це сукупність позицій, цінностей, які торкаються взаємовідносин громадян і влади. В зв'язку з цим політологи виділяють основні *компоненти* політичної культури:

- рівень, система, характер, зміст політичних поглядів, знань, почуттів і навичок;
- політична діяльність, рівень політичних відносин і в цілому політичного життя.

- політичні традиції, звичаї, норми, установки і стереотипи політичного життя;
- політична поведінка, участь громадян у суспільно-політичному житті.

Політична культура для своєї реалізації наділяється певними *функціями*. Саме з їх допомогою вона стає реально відчутною, зрозумілою і практично значущою.

Найважливішими функціями політичної культури є:

1. Політичне забезпечення реалізації суспільних, соціально-групових, національних інтересів.
2. Засвоєння і перетворення політичних відносин в інтересах держави, соціальних груп, нації.
3. Нормативно-регулююча.
4. Виховна. Формування і розвиток людей політичної свідомості, вміння осмислювати одержані знання.
5. Комунікативна. Передача політичної культури через політичні традиції, стереотипи свідомості і поведінки.
6. Пізнавальна. Озброєє людей знаннями, необхідними для успішної діяльності в сфері політики.
7. Прогностична.

Отже, важливість політичної культури в суспільстві полягає в тому, що вона служить основою формування:

- 1) індивідуальних позицій і орієнтацій у ставленні до політики, політичної системи суспільства;
- 2) пізнавальних орієнтацій (точні або помилкові, догматичні або наукові дані про політичні об'єкти);
- 3) розвитку емоційних факторів (чуття прихильності, приязні або неприязні до політичних об'єктів);
- 4) оцінювальних знань.

Політична культура має *3 типи* носіїв: патріархальний (відсутність інтересу громадян до політичної системи); підданський (позитивні орієнтації на політичну систему) і активістський (намагається відігравати роль в політичному житті). Ніколи особа не має чисто виражений тип політичної культури. Здебільшого, це в залежності від умов: піддансько-активістський, патріархально-підданський тощо.

Критерієм моральної політики є її *чесність*, усвідомлена відповідальність за слова і діла.

Особлива важливість політичної культури в суспільстві полягає і в тому, що вона формує *громадянські позиції*

особистості:

- 1) має функцію політичного забезпечення реалізації соціально-класових, національних інтересів;
- 2) забезпечує реалізацію на основі теоретичного осмислення політичного життя, використання знань в практичній діяльності політичних партій, рухів, громадських об'єднань;
- 3) сприяє розробці нормативно-регулюючих актів і їх дотримання членами суспільства;
- 4) сприяє вихованню особи, її громадянської відповідальності, формує активну політичну позицію;
- 5) виступає як форма зв'язку громадянина із політичною системою, іншими членами суспільства;
- 6) дає можливість розробляти прогностичні концепції.

Важливою умовою формування політичної культури, яка найбільш відповідає завданням утвердження правової держави, демократизації суспільства є знання її типів. Відповідно до конкретноісторичного підходу – зв'язку політичної системи з суспільним ладом, виділяють:

- традиційну політичну культуру, яка характеризується визнанням святості влади. Її різновидами були: племінна, патриціанська (окремих міст стародавньої Греції і Риму, деяких італійських міст середньовіччя);
- теократична (власителем є Бог або намісник);
- деспотична (власитель має необмежену владу);
- дворянська і ін.

В нас найбільше поширена *масова* політична культура. Це культура широких верств населення. Вона виступає у двох видах – *демократична і авторитарна*.

Для *демократичної* характерна висока політична активність громадян, їх участь в політичній системі, визнання громадянських прав, свобод і обов'язків, контроль громадянина за діяльністю уряду, розмежування правової держави і громадянського суспільства. Розрізняють її два підвиди: ліберально-демократична і консервативно-ліберальна.

При *авторитарній* політичній культурі ідеалом визнається сила і неконтрольована влада, яка виключає права і свободи громадян, її поділяють, як і режими: авторитарна і тоталітарна (характерна об'єднуюча роль культу лідера).

В Україні відбувається перехід від одного типу і виду

політичної культури до іншої. Цей процес хвилюподібний, відбувається боротьба традицій, звичаїв, норм. При цьому слід розуміти, що рух до демократичної правової держави не передбачає відразу і становлення нової демократичної культури. Це суперечливий процес.

Особливо важливе питання згоди в Україні це проблеми *політичного діалогу* та політичних дискусій. Трагедія в тому, що тривалий час у нас виховувалося класово-нігілістичне ставлення до культури. Те, що називалося соціалістичною культурою, насправді нею не було. Це був пропагандистський механізм, створений на базі спотвореної, вульгарної ідеології. Джерелом політичної культури вважалася пролетарська культура, а оскільки чистої безпосередньо такої не було і не могло бути, то все було певним чином узаконеним безкультур'ям.

Необхідно пам'ятати, що нетерпимість і культура – явища не сумісні. Культура виражається насамперед у терпимості. Культура – це розуміння неабсолютності своїх знань. Чим людина культурніша в широкому розумінні, тим менше вона переконана у своїх знаннях, тим чутливіша до чужої думки, філософії, поглядів і навпаки. Важливіше місце має політичний діалог представників суспільно-політичних течій із різною ідеологією.

Отже, політична культура відображає досягнутий рівень впровадження культури в політичну діяльність і політичну свідомість, в культуру суспільства і особи. Рівень політичної культури має важливе значення на кожному історичному етапі розвитку будь-якого суспільства. Надзвичайно влучно відмічав академік Ліхачов, що політична культура – це певне натхнення людини, яка підтримує народ, кристалізує його. Якщо нема політичної культури, то починається сьогоднішнє бенкетування, яке дедалі всмоктує, перетворюється у сьогоднішнє задоволення, а то вже хвороба. Бо сьогодні, завтра, післязавтра загуляв, а так і хронічної хвороби недалеко. А майбутнє? Політична культура – еліксир у майбутнє!

Тому потрібна творча робота, спрямована на створення і утвердження демократичної політичної культури, яка б передбачала:

- утвердження української національної ідеї, обґрунтування національних інтересів України, чітке

визначення змісту і шляхів та способів державотворення;

- утвердження в суспільстві, у політичній діяльності орієнтації на повагу до людини як найвищої цінності, підвищення дієвості інститутів, що забезпечують реалізацію цієї цінності;
- орієнтацію не тільки на державу, а й на громадянське суспільство; створення передумов для верховенства права й закону;
- утвердження у політичних відносинах толерантності, політичного плюралізму;
- широке використання зарубіжного досвіду у формуванні політичної культури, зокрема у справі досягнення громадянської згоди, політичного консенсусу, компромісів, діяльності політичної опозиції, способів розв'язання різних конфліктів, організації електорального процесу, функціонування урядових і неурядових організацій.

Сучасні процеси формування демократичної політичної культури є складовою частиною національного відродження України. Існує взаємозв'язок між зростанням національної та історичної свідомості і політичної культури народу.